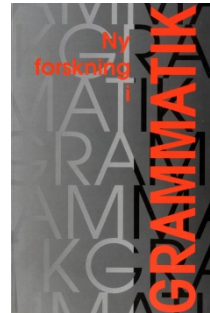

Ny Forskning i Grammatik

Titel: Topologi og grammatikalisering
Forfatter: Lars Heltoft
Kilde: Ny Forskning i Grammatik 21, 2014, s. 103-122
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, 2014

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Topologi og grammatikalisering

Lars Heltoft

“Det er dock for anmelderen oklart om topologin enligt GDS endast är en översättning av den dependentiella uttrycksstrukturen utan egen innehållsstruktur, eller om den i någon mån också är ett självständigt system av tecken, med egen innehållssida som framför allt bidrar med pragmatiskt innehåll.” (Teleman 2012: 172)

1. Indledning

I en anmeldelse af *Grammatik over det Danske Sprog* (GDS) giver Ulf Teleman (2012) udtryk for tvivl om hvordan topologien skal forstås inden for den diderichsenske topologiske tradition og model.

Er topologien blot en oversættelse? Jeg mener det er hele meningen med den topologiske tradition og model at repræsentere et beskrivelsesniveau i det grammatiske tegnsystem som ikke kan reduceres til en syntaktisk-hierarkisk struktur alene. En sådan reduktion forsøges frem for alt inden for den generative grammatik, men jeg vil kun kort berøre dette problem; mit fokus ligger på beskrivelsen af indholdssiden.

At sige som Teleman at indholdssiden frem for alt bidrager med pragmatisk indhold, er også en forhastet karakteristik og slet ikke hele pointen i GDS. Topologiens indhold må ifølge sagens natur bestemmes omhyggeligt for det enkelte sprog og sprogrtrin. Man kan fx ikke tale om placering på indlederpladsen som topikalisering, og Diderichsen har selv gjort opmærksom på at kontrasten mellem tomt og udfyldt fundamentfelt i yngre nydansk er en specifikation af det morfologiske modussystem (1946: 190ff.). Paradigmets funktion er at angive sætningsramme, og når det drejer sig om hovedsætninger, netop af illokutionær ramme. Det følges op i GDS:

“Udfyldt F<undamentfelt> ... i en hovedsætning er således et komplekst tegn der angiver og aktualiserer konstativ illokutionær ramme. Og dets modsætning er tomt fundamentfelt med tempusbøjet V2 (Ø + V2): det klassiske helhedsspørgsmål.” GDS XVIII § 5.

Og i Grammatik over det Danske Sprog er der afsat et helt kapitel til at argumentere for at forstå sætningsmønstrene i dansk (populært *usa* over for *sav*) som et topologisk modussystem, se videre GDS kapitel XVIII.

Forestillingen om at ledstilling blot afspejler andre niveauer i grammatikken, findes også i grammatikaliseringsforskningen, se en nyere ‘state of the art’-fremstilling som Sun & Traugott (2011). Der anses ledstillingen for sekundær i forhold til andre modsætninger, en slags epifænomen til de processer der i øvrigt anerkendes som grammatikalisering, og grammatikalisering foreligger således ikke på det topologiske niveau – hverken synkront eller diakront. Det følger igen af at man opfatter og definerer diakron grammatikalisering som nedslidnings- og bindingsprocesser med udgangspunkt i syntagmer hvor leksikalske enheder successivt mister deres selvstændighed. Topologi forudsætter niveauer af veldefinerede syntagmer, og hvis man mener grammatikalisering per definition er erosion af syntagmer, vil man være utilbøjelig til at give topologien primær grammatisk status.

I denne artikel vil jeg argumentere for at ledstilling er et selvstændigt analyse-niveau hvor der foreligger grammatikalisering. Alle grammatiske systemer koder indholdsforskelle, og analysen må således vise hvad dette kodede indhold er.

Det er velkendt fra traditionel grammatik at ledstilling kan udtrykke forskelle mellem sætningstyper som deklorative og interrogative sætninger, og sådanne modsætninger kan i funktionelle grammatiske modeller forstås som kodning af illokutionær ramme (Heltoft (2011), jf. GDS XVIII § 5). Topologisk kodning af sådanne symbolske betydninger er relativt velkendt, og jeg vil derfor fokusere på eksempler der viser at ledstilling også kan kode indeksikalsk betydning i Peirces forstand. Sprog og sprogtrin som aldrig er blevet set i dette lys, er ældre nydansk og især oldengelsk, og analysen af disse sprog skal vise hvad man kan forstå ved topologi som et semiotisk system forskelligt fra den kombinatoriske syntaks. Artiklen er bygget således op:

1. Indledning
2. Paradigmatik og topologi
 - 2.1. Topologiske ændringer som sekundære processer
 - 2.2. Indkredsning af begrebet topologisk paradigme
 - 2.3. Indeksikalsk funktion i topologien
3. Symbolsk og indeksikalsk funktion i ældre nydansk topologi
4. Oldengelsk topologi: symbolsk og indeksikalsk funktion
 - 4.1. Grundlæggende sætningstyper i oldengelsk
 - 4.2. Topologisk integritet
 - 4.3. Kodningen af tom 1. position
 - 4.4. Disjunktion i oldengelsk
 - 4.5. Et generativt eksempel: Ans van Kemenades analyse
 - 4.6. 2. position som indeksikalsk centrum
 - 4.7. Et perspektiv: Wackernagels lov, dens reflekser i oldengelsk og analysens betydning for forståelsen af den germanske V2-topologi
5. Konklusion

2. Paradigmatik og topologi

2.1 Topologiske ændringer som sekundære processer

I grammatikaliseringsforskningens hovedstrøm regner man ikke topologiske ændringer med til diakron grammatikalisering. Sun & Traugott (2011) forudsætter ligefrem almindelig enighed om at ledstilling ikke falder ind under grammatikalisering:

“Since then < dvs. Meillets tid > there has been general agreement that word order change, construed as a major systemic process, whether a shift from discourse-prominent to syntax-prominent order, or from OV > VO, may result from and be a trigger for grammaticalization of morphosyntax. The development of obligatory subject in Romance and Germanic languages is regarded as a hallmark of grammaticalization construed as increased dependency (see Lehmann 1995a [1982]). In some cases like English there have also been typological shifts from largely synthetic to largely analytic morphology. However, word order change per se has not been regarded as a case of grammaticalization” (Sun & Traugott 2011: 378).

‘Word order change per se’ er ikke klart her, og man mangler også en klar udmelding om hvad grammatikalisering er, både som diakront og pankront begreb.

Forstår jeg forfatterne ret, er dannelsen af obligatorisk subjekt i vesteuropæiske sprog som engelsk og fransk et førsteklases eksempel på grammatikalisering som stigende grad af binding i syntagmer, og med sekundære ledstillingskonsekvenser: fast subjektspads som i engelsk og fransk. Ændringer i topologien er nemlig en funktion af egentlige grammatiske ændringer på det hierarkisk-syntagmatiske niveau, og tankegangen er klart beslægtet med Telemans forestilling om topologien som en mulig lineær refleks af syntaksen.

Et andet eksempel låner forfatterne fra Tine Breban (2008), nemlig udviklingen i engelsk af et oprindeligt adjektiv som *several* ‘særskilt, adskilt, distinkt’, der fra middelengelsk til moderne tid udvikler sig fra et beskrivende adjektiv til hvad forfatterne kalder en ‘postdeterminale kvantifier’. Jeg foretrækker den danske terminologi ‘tæller’ til forskel fra egentlige kvantorer el. sammenfattere (der står foran bestemmeren).

- (1) a. an open several mark (beskrivende adjektiv)
 ‘an open, distinct mark’
- b. he sent the legions to their several provinces (distributiv betydning)
 ‘he sent the legions to their respective provinces’
- c. several open marks (tæller)
 d. he stayed several days (tæller)
- e. his many deep sorrows
- f. my several open wounds

Her undergår ordet semantisk blegning ‘bleaching’, og denne blegningsproces har en ny placering af ordet som konsekvens, nu på tællerens position; placeringen er dokumenteret ved mine tilføjede eksempler e. og f. Sun og Traugott henviser kun til blegning og synes at opfatte det som et tilstrækkeligt kriterium for grammatikalisering.

descriptive > distributional > quantificational

Forandringer af denne type er efter min mening ikke topologisk grammatikalisering, for det er *several* der skifter kategori og dermed position, mens topologien faktisk er uforandret. Topologisk forandring må bestå i ændringer af topologiske rammer.

2.2. Indkredsning af begrebet topologisk paradigme

I Nørgård-Sørensen, Heltoft & Schøsler (2011) peger vi på at det er nødvendigt at inddrage paradigmatiske organisation blandt kriterierne for grammatikalisering, jf. også synspunktet i Lehmann-skolen (se fx Diewald 2010). Så forudsætter begrebet at der kan påvises lukkede klasser inden for en fælles semantisk ramme (eng. frame). Er blegningen af *several* så et eksempel på grammatikalisering? Det er det kun hvis det tolkes ind i et lukket paradigme. Denne konkrete diskussion skal ikke føres her, men pointen er at den topologiske positionsstruktur er uforandret. Grammatikaliseringen – lad os antage det – af *several* er en ændring af dette ord og dermed af tæller kategorien, men den topologiske ramme ændres ikke. (Position 1 vises med eksemplet *all my sorrows*).

(2)	1 sammenfatter	2 bestemmer	3 tæller	4 adjektiv	5 substantiv
		an their		open several	marke provinces
			several several	open	marks days
		his my	many several	deep open	sorrows wounds
	all	my			sorrows

Hvad er da topologisk grammatikalisering? Hvis grammatikalisering forudsætter lukket paradigmatiske organisation, må vi kunne bestemme topologiske paradigmer og deres semiotiske ramme og eventuelt skelne mellem forskellige typer indholdsfunktion.

Vi har nu brug for at inddrage funktionen indeks, den ene af Peirces tre semiotiske funktioner symbol, indeks og ikon. Der er ikke plads her til en detaljeret introduktion, men en god præsentation (med fokus på ikonicitet) finder man i Nöth (2008: 84ff.). Indeksikalitet kan være af to slags: ægte in-

deksikalitet hvor der er en kausal relation mellem tegn og genstand, og det såkaldte ‘degenerate index’, det afledte indeks, der er det specielt vigtige for sprogvidenskaben og omfatter indeksikalske ordklasser som pronomener og proprier. Afledte indekser bygger ikke på fysiske, kausale relationer, men på associationer i bevidstheden (mental associations) der ikke beskriver genstanden direkte, men henviser indirekte til den gennem fx anden tekst. Andersen (1980) har den pointe at tegnenes afledte indeksikalitet ikke bare peger på anden tekst, men også paradigmatisk på andre dele af sprogsystemet. Det vi vælger fra i sprogbugen, peger valget også indirekte på.

I de ovenstående eksempler er positionen udtryk for den kategori der står på positionen, et ekstra udtryksniveau der er indeks for den relevante kategori, altså: Position 3 i det moderne engelske nominalskeema peger på tællerkategorien, position 2 på bestemmerkategorien, osv¹. Her bidrager topologien til den interne organisation af den nominale konstruktionshelhed.

Et eksempel på en topologisk modsætning i et lukket paradigme er forholdet mellem tomt og udfyldt “fundamentfelt” i moderne dansk og norsk. Kontrasten er mellem sætninger med udfyldt indlederplads og tom indlederplads.

(3)	1. pos.	v	s
a.	hun	kommer	
b.	Ø	kommer	hun

Dette er en egentlig, grammatikaliseret topologisk modsætning. Valget mellem udfyldt plads og tom plads er betydningsbærende, og modsætningen danner et paradigme inden for indholdsrammen ‘illokutionært potentiale’ mellem konstativt og spørgende potentiale. Dette kan kaldes paradigmets symbolske kodning. Symbolsk kodede paradigmer med rent lineær udtryksmodsatning er topologiske paradigmer og tæller som eksempler på topologisk grammatikalisering per se.

1 Relationen er formentlig også en isomorfirelation: Det der har samme funktion, står på samme plads.

2.3. Indeksikalsk funktion i topologien

Ledstilling kan også være betydningsbærende med indeksikalsk funktion og således pege på andre dele af det interne sproglige system. Andersen (1980 o.a.) har peget på indeksikalitet som en væsentlig semiotisk funktion i morfologiske systemer; i dansk sammenhæng spiller begrebet også en stor rolle i Peter Juul Niensens morfologiske teori (2012), og Haberland og Heltoft (2008) har forsøgt sig med begrebet i en analyse af den såkaldte svage bøjning i tysk.

Også i topologien finder man indeksikalitet. I eksempel (3b) er den udfyldte finitte verbalplads en indeksikalsk angivelse af valgmuligheden mellem udfyldt og tom første position. Først når vi støder på det finitte verbal som positivt udfyldende led, ved vi at der er et forudgående valg af 'nul' med symbolsk betydning. Finittet placeret på 2. position peger på det paradigmatiske valg på plads 1. Det samme gælder jo også i (3a), men der er indeksikaliteten redundant.

Et godt eksempel på topologi med både symbolsk og indeksikalsk funktion er placeringen af pronomener i ældre nydansk.

3. Symbolsk og indeksikalsk funktion i ældre nydansk topologi

I ældre nydansk er der ikke nogen klar letledsregel for pronominale led, som vi kender den fra moderne dansk standardsprog. Topologien angiver 1) om de nominale led er pronominale eller ej, og 2) de pronominales leds informationsstatus, dvs. om de er fokusled eller ej. Pronomenet er ikke nødvendigvis let eller tryksvagt:

- (4) du skalt icke *saadant* tencke (Syv Mestre 131, 25-26)
 du skal ikke sådant tænke
 'du skal ikke tænke sådan noget'
- (5) aldrig haffuer ieg *nogen anden* hafft/aldrig uil ieg oc *nogen anden* haffue
 (Griseldis 116, 18-23)
 'aldrig har jeg nogen anden haft, aldrig vil jeg og nogen anden have'
 aldrig har jeg haft nogen anden, og jeg vil heller aldrig have nogen anden

Disse pronomener er ikke trykreducerede, men står alligevel i midtfeltsposition mellem finit og infinit verbal. I begge tilfælde er de fokused: De befinder sig i nægtelsens skopus. Der er mange eksempler på anaforisk baggrundsplacering (B):

- (6) Thi efterat det var bleven got med drengen, bleff min kiere Husbonde anfectet nat oc dag, saa ingen kand *det* troe eller tenke ... (Brunsmænd 118)
'så ingen kan tro eller forestille sig det'
- (7) Men mand kunde ingen see der *hannem* hafde fat (Brunsmænd 117)
'men man kunne ikke se nogen der havde fat i ham'

Dette er et vigtigt træk ved ældre nydansk. Den middelalderlige topologi er afviklet for ikke-pronominale valensled: De står nu alle i indholdsfeltet, subjektet dog på subjektsplassen (Heltoft 2005: 155-159); men de pronominale led bevarer fokustopologien.

(8)

1.pos.	v	s	B	NEG	Fokus	V	DO		
du	skalt			icke	saadant	tencke			
aldrig	uil	ieg		oc	nogen anden	haffue			
k		s	B	NEG	Fokus	vV	B	V	
saa		ingen				kand	det	troe...	
		der	hannem			hafde		fat	

Ældre nydansk skelner topologisk mellem pronominale og ikke-pronominale valensled,² og topologien har på dette trin både en symbolsk funktion (det delvis bevarede skel mellem baggrundsled og fokusled), og en indeksikalsk funktion hvor den peger på de ledtyper der kan stå på de specifikke positioner, fx på pronomener som en kategori der kan være i fokusposition.

2 Formuleringen er en forenkling. Frie adverbialer bevarer ligeledes muligheden for fokustopologi, og det som et marginalt positionssystem der er bevaret helt til moderne dansk, jf. Heltoft 2005: 156-160, Hansen & Heltoft 2011: XIX, § 8.

4. Oldengelsk topologi: symbolsk og indeksikalsk funktion

Forskellen mellem symbolsk og indeksikalsk funktion er en nøgle til forståelsen af komplicerede topologier som den oldengelske der både rummer V2-træk og SOV-træk. Jeg sammenligner kort med beskrivelsen hos van Kemenade (2009) og van Kemenade og Westergaard (2012) med det formål at kaste yderligere lys over det indledende citat. Telemans citat forudsætter nemlig, ligesom chomskygrammatikken i det hele taget, en kobling mellem kombinatorisk syntaks og linearitet som det netop er den diderichsenske models pointe at undgå. Naturligvis mener jeg de generative modeller har et indbygget problem her, men jeg har ingen hensigt om at sige noget om de respektive teoriers og modellers fortræffelighed generelt.

4.1. Grundlæggende sætningstyper i oldengelsk

Oldengelsk har SOV-topologi, men også V2-topologi på en måde der ligger tæt op ad V2-topologien i de nordiske oldsprog. Begge typer findes både i hovedsætninger og bisætninger, men i første omgang anfører jeg kun hovedsætningseksempler. Eksempel (9a) er et tydeligt V2-eksempel, mens (9b) er et lige så tydeligt SOV-eksempel.

- (9) a. hē wolde æfter ūhtsange oftost hine gebiddan
 han ville efter ottesang meget ofte ham tilbede
 'han ville sædvanligvis tilbede ham efter ottesang'
 Quirk & Wrenn 92
- b. him þær se gionga cyning þæs oferfæreldes
 him there the young king this.GEN crossing-GEN
 forwiernan mehte (-V2)
 prevent could
 'der kunne den unge konge forhindre hans overfart'
 Pintzuk 2003, Nørgård-Sørensen, Heltoft & Schøsler 2011: 54
- c. þā burgware hīe gefliēmdon
 byfolkene dem fordrev
 'indbyggerne fordrev dem'
 PC 894, jf. Quirk & Wrenn 94

Eksempel (9c) regnes her for et SOV-eksempel, men det forudsætter at det pronominale objekt indtager en fuld position og ikke lægger sig klitisk til et af de omgivende led. I 4.2. vil jeg begrunde at (9c) i denne forstand er et SOV-eksempel.

4.2. Topologisk integritet

I Heltoft (2011a) er min pointe at de yngre nydanske trykssvage pronomener har topologisk integritet, det vil sige at de udfylder en fuld position i det topologiske system. (De refleksive pronomener er dog en klar undtagelse, se s. 74-77). Også i oldengelsk har pronomenerne topologisk integritet, og i så fald har (9c) SOV-rækkefølge.

Pronomenerne kan uden videre stå på 1. position, og det med et andet pronominalt led efter sig. De relevante pronominalformer er kursiverede.

- (10) a. *Pær* wearð ofslægen Lucumon cynges gerefa
der blev ihjelslået Lucumon kongens håndhæver
'der blev L. kongens håndhæver slået ihjel' PC 896,41
- b. *hira þær* tu sæ on lond wearp
de.G.PL der to hav på land kastede
'af dem kastede havet der de to på land' PC 896,48
- c. ond *he* *hi* him eft ageaf
og han dem han.D tilbage gav
'og han gav dem tilbage til ham' PC 893,53
- d. forþæm þe *hiora* wæs oþer his godsunu
fordi at af dem var den ene hans gudsøn
'fordi den ene af dem var hans gudsøn' PC 893,54

Oldengelsk har ikke noget specielt refleksivt pronomen, men bruger det almindelige 3p anaforske pronomen. Det kan stå helt adskilt fra sit verbal og har derfor integritet:

- (11) a. *him þær* scipu begeton
dem der skibe satte i besiddelse af
'der satte de sig i besiddelse af skibe' PC 896,3
- b. ond *þa* *him* hamweard fór
og da ham hjemad tog
'og så begav han sig hjemad' PC 855,6

Det formentlig eneste (pro)klitiske led er nægtelsen *ne*, der er proklitisk i den betydning at den ikke har topologisk integritet. Den står altid lige foran et

verbal og tæller ikke som en position. Derimod er *na* ‘no’, ‘not’ et led med topologisk integritet.

- (12) a. Þa ne mehte seo fird hie ná hindan offaran
 da ikke-kunne hæren dem ikke bagfra forfølge
 ‘da kunne hæren ikke forfølge dem bagfra’ PC 893,93
- b. forþæm hie ðær sittan ne mehton
 fordi de der opholde sig ikke-kunne
 ‘fordi de ikke kunne opholde sig der’ PC 894,103

I forbindelse med visse frekvente verber klitiserer *ne* også leksikalsk, til fx *nīs* (< ne is), *næs* (< ne wæs), *næfde* (< ne hæfde), *nolde* (< ne wolde). Se flere eksempler på nægtelsen *ne* nedenfor, eksemplerne (13) og (18).

4.3. Kodningen af tom 1. position

I grammatikkerne (Campbell 1959, Quirk & Wrenn 1977, Mitchell 1980) finder man tom 1. position i helhedsspørgsmål og i imperativiske sætninger: *Petrus, lufastu me?* ‘Petrus, elsker du mig?’ og *Swiga ðu!* ‘ti stille’, og spørgeformet konditionalsætning findes også, men er ikke almindelig. Et træk der afviger fra skandinavisk, er nægtende sætninger med *ne*, der kan have tom 1. position:

- (13) Næfde se here, Godes þonces, Angelcyn
 ikke-havde hæren takket være Gud anglerne
 ealles for swiðe gebrocod
 helt og aldeles tilintetgjort
 ‘takket være Gud havde hæren ikke tilintetgjort anglerne helt og aldeles’
 PC 896,1

Tom førsteplads findes også i såkaldte narrative (konnektive) inversioner, der formentlig angiver at sætningen har umiddelbar sammenhæng med det foregående som en specifikation eller uddybning eller forklaring af en forudsætning. I (14) angiver tom 1. position formentlig³ at det ikke-kursiverede afsnit er et indskud der forklarer situationens forudsætninger. Bandlederen

3 Denne diskussion er ikke central for argumentationen. Oldengelsk ‘tom 1. position’ kan meget vel betyde noget andet end ‘tom 1. position’ i skandinavisk.

Hæsten kommer hjem fra plyndringstogt og går lige i favnen på kong Alfreds hær. Indskuddet skal forklare hvordan Hæsten går i fælden. Han drager ud i forvisning om at hans base er velbefæstet, og at kongens hær befinder sig i sin hjemmelejr; men da han kommer hjem, står kongens hær for døren:

- (14) <ond eac se micla here wæs þa þærto cumen...>
og også den store hær var kommet dertil...

Hæfde Hæsten ær geworht þæt geweorc æt Beamfleote, ond wæs þa ut
havde Hæsten tidligere bygget befæstningen ved B., og var da ud

afaren on hergaþ, ond wæs se micla here æt ham.
draget på togt, og var den store hær hjemme
'Hæsten havde tidligere bygget befæstningen ved B. og var da draget ud
på plyndringstogt, og (i den situation) var den store hær hjemme'

þa foron hie to ond gefliemdon þone here. ond þæt geweorc abraecon...
'da gik de (kongens soldater) til angreb og fordrev hæren (Hæstens styrke) og sønderbrød befæstningen...' PC 893,46

4.4. Disjunktion i oldengelsk

Et særligt problem er disjunktiv placering af indlederled som i (15). Placeringen kan forveksles med moderne engelsk: *His wife and his two sons they brought to the king.*

- (15) Hæstenes wif ond his suna twegen mon brohte to þæm cyninge
Hæstens kone og hans sønner to man bragte til kongen
'Hæstens kone og to sønner bragte man til kongen' PC 893,52

Men i modsætning til moderne engelsk forudsætter disjunktion i oldengelsk ikke at det næste led er subjektet. Subjektet har ingen fast position, se (10ab) i gencitat med subjekterne i halvfed: *Þær wearð ofslægen **Lucumon cynges gerefa**; hira þær tu **sæ** on lond wearþ.* Der findes disjunktioner hvor subjektet ikke er andet led (16), selv om subjekt som ledforekomst ('token') nummer to ganske vist er almindeligt:

- (16) Her hiene bestæl se here on midne winter
 her den (refl.) sneg hæren ved midvinter
 ofer tuelftan niht to Cippanhamme
 i løbet af helligtrekongers nat til Chippenham
 ‘her sneg hæren sig bort ved midvinter i løbet af helligtrekongers nat til
 Chippenham’ PC 878,1
- (17) tuegen hleaperas Ælfred cyning sende mid gewritum.
 to løbere kong Alfréd sendte med skrifvelser
 ‘to løbere sendte kong Alfréd af sted med skrifvelser’ PC 889,2

Eksempel (16) – (17) analyseres som V2 med et disjunktivt led, sammenlign (18a) (disjunktiv V2) med (18b) (V2 med adverbiallet på 1. pos.); begge er meget almindelige.

- (18) a. Her hæpne men oferhergeadon Sceapige
 her hedenske mænd udplyndrede Sheppey
 ‘her udplyndrede hedenske mænd Sheppey’ PC 832,1
- b. Her wæs micel wælsliht on Lundenne
 her blev stort myrderi mod London
 ‘her blev der et stort myrderi i London’ PC 839,1

4.5. Et generativt eksempel: *Ans van Kemenades analyse*

Vi skal ikke her drøfte behandlingen af oldengelske sætningstyper i den generative grammatik som sådan, men nøjes med et eksempel på hvordan Telemans synspunkt genfindes i minimalistisk inspireret teori. Sådan som det formelle grundlag er valgt, går lineære forskelle hånd i hånd med hierarkiske forskelle. I Kemenade (2009) og Kemenade & Westergaard (2012) udvikles der en ny funktionel projektion (FP) til at takle de pronominale og adverbiale positioner med, og det betyder mere hierarkisk struktur og nye positioner.

- (19) [_{CP} [_{XP}] C [_{AgP} *PronounSubj/Obj* Agr [_{NegP} *Neg Adv* Neg [_{TP} *DPSubj* T ...]]]

Enten står finittet i VP i sætningens leksikalske projektioner (i SOV-stilling), eller det flytter op til C (V2-stilling), eventuelt blot til T, jf. (20 ab) fra Kemenade (2012: 92, 95):

- (20) a. Be ðæm we magon suiðe swutule oncnawan ðæt ...
 By that, we may very clearly perceive that ... CP.26.181.16
- b. Ga, cum to morgen, ðonne selle ic ðe hwæthwugu,
 "Go, come tomorrow, then give I you something,
- gif he hit him ðonne sellan mæge
 if he it him then give may."
 CP.44.323.24

I (20a) betyder det at *be ðæm* står i XP, *we* i AgrSpec og *magon* formentlig i TP. I (20b) er den første sætning V2 og adverbialt *ðonne* er i XP, det finitte verbal *selle* i C, de personlige pronominalformer *ic* og *ðe* i AgrSpec som er rekursiv; den anden sætning har *gif* i C, pronomenerne *he* og *hit* og *him* rekursivt på AgrSpec og *ðonne* formentlig på NegSpec. Det er en klar komplikation i analysen at der oprettes separate positioner specielt til de pronominalle led, og det fører til at (20a) ikke kan relateres direkte til V2-sætninger som *Þær wearð ofslægen Lucumon cynges gerefa*.

Prisen er at der bliver tre forskellige verbalplaceringer: C, T og V, og at de funktionelle verbalpladser i C og T intet har at gøre med de pladser der kun kan udfyldes pronominalt, jf. **PronounSubj/Obj** i (19).

4.6. Sætningens 2. position som indeks for sætningstypen

Opgaven må være at relatere de tre sætningstyper til hinanden topologisk: V2-konstruktion, disjunktiv konstruktion og SOV-konstruktion.

Det afgørende analytiske træk er, vil jeg foreslå, at opfatte de disjunktive led som placeret uden for sætningens topologi, jf. ECC (Extra Clausal Constituents) i Simon Diks funktionelle model (Dik 1997, 2: 379ff.). På denne måde kan de disjunktive eksempler forstås som V2-sætninger med en særlig indledning.

(21)

Disjunktivt led	1.pos	2.pos	V	Slutfelt
Hæstenes wif ond his suna...	mon	brohte	to þæm cyninge	
Her	hiene	bestæl	se here	on midne wint.
	Her	todælde	se ... here on tu	
	Þær	wearð		ofslægen ...gerefa

Udelader vi det disjunktive led, ser sætningsskemaet for oldengelsk således ud:

subj./konj.	1.	2. pos.	Baggrund	Midtfelt	V
	þy geare þa hē hira hē	gefor ne mehte wolde þær hī	C. ærcebisc. seo fird hie him	na hindan æfter ūhtsange oftost hine tu sæ on lond eft	offaran gebiddan wearp āgeaf
for þæm þe þæt ond ac ond	hiora hira hie hira he	wæs ne mehte þa þær hie	þær ðær	ōþer his godsunu nan to oðrum tu sæ on lond	gefuhton wearp ahon het

Med denne analyse reducerer vi antallet af topologiske grundmønstre til to, og sætningens 2. position er da ikke længere reserveret for det finitte verbal, men kan indeholde dels finitte verbaler, dels pronominale nominalsyntaxmer og pronominale adverbialer.

Hvis dette er en plausibel udtryksanalyse af det oldengelske system, hvad er da den tilhørende indholdsside? Vi så kort at oldengelsk skelner mellem udfyldt og tom 1. position på en måde der delvis minder om ældre nordisk, og forudsætningen for valget af dette symbolske system er netop udfyldning af 2. position med det finitte verbal. Funktionen af udfyldning af 2. position med adverbial eller pronomener bliver da at markere at dette system **ikke** vælges, at sætningstypen er en anden, og at det finitte verbal befinder sig på en anden position, dvs. at strukturen er OV_{finit} . Funktionen af udfyldningen af 2. position er således primært indeksikalsk, nemlig at pege på det valgte topologiske mønster.

I grove træk kan man karakterisere den oldengelske topologi således:

- (A) Nøglepositionen (pivoten, Heltoft 1992) i den oldengelske topologi er 2. position i skemaet. Udfyldningen af denne position signalerer hvilket topologisk mønster der er tale om: Verbal udfyldning af 2. position er det markerede valg, fordi det binder sætningen til det videre valg mellem tom og udfyldt 1. position og altså peger indeksikalsk på tilstedeværelsen af dette symbolske valg, jf. tilsvarende indeksikalitet i oldskandinavisk (Heltoft 2011b: 203-212).

Udfyldning af 2. position med adverbialt eller pronominalt led angiver at der er valgt en anden sætningstype (OV) der udelukker valget af tom 1. position. Dette er det umarkerede valg der fører til det neutrale mønster OV.

(B) Disse valg danner en tydelig paradigmatiske struktur:

(23)

Domæne: 2. position Ramme: sætningsfunktion	
Udtryk	Indhold
2. position med V _{fin}	Valg af specifikke sætningsfunktioner
2. position med Adv/Pron	Intet valg af sætningsfunktioner

Jeg skal ikke forsøge at beskrive det symbolske system som finittet i 2. position peger på. Det er en afhandling for sig, med detaljer der ikke svarer til det nordiske system.

4.7. Et perspektiv: Wackernagels lov, dens reflekser i oldengelsk og analysens betydning for forståelsen af den germanske V2-topologi

Analysen ovenfor åbner for et diakront perspektiv, nemlig at forstå reglerne for oldengelsk 2. pos. som en sidste udløber i oldgermansk af Wackernagels lov. Perspektivet er ikke et sidespor, men et argument for den synkrone analyses frugtbarhed.

Ved Wackernagels lov (Wackernagel 1892; Lehmann 1993: 60, Lass 1994) forstår man en generalisering hvorefter et atonisk element i indoeuropæisk kunne klitisere til sætningens første led, uafhængigt af sin grammatiske kategori. Et sådant placeringsprincip er overleveret i større eller mindre omfang i latin, græsk, sanskrit og baltoslavisk. Både verbaler, pronomener og adverbier kunne stå i denne klitiske position, som vist med et pronomener og et adverbium i følgende latinske eksempel (fra Nørgård-Sørensen, Heltoft & Schøsler 2011).

- (24) Utinam **me** divi adaxint ad suspendium
 gid mig guderne må-drive til hængning
- potius **quidem** quam hoc pacto apud te serviam
 hellere i stedet end efter denne aftale hos dig skal-tjene

'Gid guderne må drive mig til at hænge mig selv, hellere end jeg i stedet skal tjene hos dig med sådan en aftale'
 Plautus Aulularia 50

I stedet for at indføre nye pladser og ny struktur til pronomener og adverbialer kan man på historisk meningsfuld måde antage at oldengelsk bevarer rester af Wackernagels position, dog næppe som en regel betinget af atoni eller trykreduktion, for verbaler på 2. position er ikke nødvendigvis tryksvage i oldengelsk:

- (25) a. þy geare gefór Ceolnoþ ærcebisc.
 dette år døde ærkebisp Kelnod
 PC 870,5
- b. Her todælde se foresprecena here on tu
 her delte-sig den førnævnte hær i to
 PC 885,1

Hvis vi antager at det oldengelske system er et mellemtrin mellem urgermansk topologi og de nordiske oldsprogs V2-syntaks, så består udviklingen til nordisk i en reanalyse af det finitte verbals placering som obligatorisk finit verbalposition. Af denne reanalyse følger af sig selv en øget frekvens af VO-sætninger, men der er ikke tale om en omtolkning generelt af rækkefølgen OV til VO. Ledstillingen OV fastholdes i århundreder i nordisk som mulighed i forhold til det infinitte verbal.

5. Konklusion

Ledstillingen eller topologien lader sig forstå som et selvstændigt semiotisk system med grammatikaliseret status, hvis man som udgangspunkt tager egentlige paradigmatiske kontraster mellem veldefinerede topologiske mønstre. Topologien er ikke sekundær som fx Sun & Traugott antager, men er grammatikaliserede systemer per se. Ved analysen må der skelnes mellem

kontraster med symbolsk betydning og kontraster med indeksikalsk betydning. Specielt i oldengelsk viser det sig at begrebet indeksikalsk funktion kaster lys over forholdet mellem sætninger med V2-opbygning og sætninger med SOV-opbygning.

Kilde:

PC = The Parker Chronicle. Udvalg som i A.H. Smith (udg.) (1951), *The Parker Chronicle (832-900)*. London: Methuen & Co. Teksten er gengivet med typerne *w*, *æ* og *g*, som normalt, ikke med Smiths angelsaksiske typer.

Henvisninger

- Andersen, H. (1980). Morphological change: towards a typology, *Historical Morphology*, udg. af J. Fisiak, 1-50. The Hague, Paris, New York: Mouton Publishers.
- Breban, T. (2008). The grammaticalization and subjectification of English adjectives expressing difference into plurality/distributivity markers and quantifiers, *Folia Linguistica* 42.2, 259-306.
- Campbell, A. (1959). *Old English Grammar*. London: Oxford University Press.
- Christensen, T. K. (2007). *Hyperparadigmer. En undersøgelse af paradigmatiske samspil i danske modusystemer*. Ph.d.-afhandling. Institut for Kultur og Identitet. Roskilde Universitet.
- Christensen, T. K. & L. Heltoft (2011). Mood in Danish, *Studies in Language Companion Series* 120, 85-102.
- Diderichsen, P. (1946). *Elementer dansk Grammatik*. København: Gyldendal.
- Diewald, G. (2010). On some problem areas in grammaticalization studies. Grammaticalization: Current views and issues, red. af K. Stathi, E. Geheweiler & E. König, 17-50. Amsterdam: John Benjamins.
- Dik, S.C. (1997). *The Theory of Functional Grammar* 1-2, udg. af K. Hengeveld. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Fourquet, J. (1938). *L'ordre des éléments de la phrase en germanique ancien*. Paris: Les Belles Lettres.
- Haberland, H. & L. Heltoft (2008). Die schwache Adjektivflexion im Dänischen und Deutschen. Eine Fingerübung in diachronischer Typologie, *Acta Linguistica Hafniensia* 40, 23-43.
- Hansen, E. & L. Heltoft (2011). *Grammatik over det Danske Sprog* 1-3. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Syddansk Universitetsforlag.

- Heltoft, L. (1992). The Topology of Verb Second and SVO Languages. A Study in the Sign Functions of Word Order, i M. Herslund (red.) *Word Order, Copenhagen Studies in Language* 15, 13-64.
- Heltoft, L. (2011a). Lette pronomeners placering: klise og topologisk integritet, *Ny forskning i grammatik* 18, 61-79.
- Heltoft, L. (2011b). Word order change as grammaticalisation: Paradigm structure and change in Scandinavian, i J. Nørgård-Sørensen, L. Heltoft & L. Schøsler (red.) *Connecting Grammaticalisation*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 171-235.
- Heltoft, L. (2014 el. sen.) Dansk syntakshistorie. Udkommer i E. Hjorth, B. Jacobsen, H. Galberg Jacobsen & B. Jørgensen (red.) *Dansk Sproghistorie*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Kemenade, A. van (2009). Discourse relations and word order change, I R. Hinterhötzl & S. Petrova (red.) *Information Structure and Language Change. New Approaches to Word Order Variation in Germanic*, Berlin: Mouton de Gruyter, 91-118.
- Kemenade, A. van & M. Westergaard (2012). Syntax and Information Structure: Verb Second Variation in Middle English, I A. Meurman Solin, M. José López-Couso & B. Los (red.) *Information Structure and Syntactic Change in the History of English*, New York: Oxford University Press, 87-118.
- Lass, R. (1994). *Old English. A historical linguistic companion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lehmann, Winfred P. (1993). *Theoretical Bases of Indo-European*. New York and London: Routledge.
- Mitchell, B. (1985). *Old English Syntax*. Oxford: Oxford University Press.
- Nielsen, P. Juul (2012). *Morphology Reconsidered. Theoretical issues and studies in nonfinite verb forms in Danish*. Ph.d-afhandling, Roskilde: Roskilde Universitet.
- Nørgård-Sørensen, J. & L. Heltoft (2014). Grammaticalisation as paradigmatisation. Udkommer i *New Reflections on Grammaticalization* 5. Afholdt Edinburgh 2012.
- Nöth, W. (2008). Semiotic foundations of natural linguistics and diagrammatic iconicity, i K. Willems & L. De Cuypere (red.) *Naturalness and Iconicity in Language*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 73-100.
- Quirk, R. & C.L. Wrenn (1977). *An Old English Grammar*. London: Methuen.
- Pintzuk, S. (2003). Variationist Approaches to Syntactic Change, in B.D. Joseph & R.D. Janda (red.) *The Handbook of Historical Linguistics*, Oxford: Blackwell Publishing, 509-528.
- Sun, C. & E. Traugott (2011). Grammaticalization and Word Order Change,

- i H. Narrog & B. Heine (red.) *The Oxford Handbook of Grammaticalization*, Oxford: Oxford University Press, 378-88.
- Teleman, U. (2012). Anmeldelse af Erik Hansen og Lars Heltoft: Grammatik over det Danske Sprog, *Danske Studier* 2012, 162-191.
- Wackernagel, J. (1892). Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung. Udvalg genoptrykt i *Probleme der lateinischen Grammatik*, udg. af K. Strunk. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 1973.
- Westergaard, Marit (2009). The Development of Word Order in Old and Middle English: The Role of Information Structure and First Language Acquisition, *Diachronica* 26.1, 65-102.